AZERBAYCAN'DA HALVETÎLİĞİN İZLERİ: HALVETÎ ŞEYHLER[*]

Ahmet VURAL[**]

Özet: Anadolu tasavvufunu besleyen manevî damarlardan biri Azerbaycan'da gelişen tasavvufî hayattır. Bu bölgedeki tasavvufî hayatın öne çıkan unsurları arasında Halvetiyye tarikatını zikretmemiz mümkündür. Azerbaycan'da Halvetîliğin ortaya çıkışı kabri bu bölgede bulunan Pîr Ömer Halvetî'ye (ö. 800/1397) dayandırılmıştır. Pîr Ömer Halvetî müridleri ve halifeleri vasıtasıyla tarikatın Azerbaycan'da kurulmasını, ayrıca Anadolu başta olmak üzere Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Güney Asya gibi pek çok bölgeye yayılmasını sağlamıştır. Tarîkatın ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (ö. 870/1466), Şirvânî'nin şeyhi Sadreddîn-i Hiyâvî, Ahî Mîrem Halvetî, İbrâhim-i Şirvânî ve İzzeddîn-i Türkmânî Halvetîliği Azerbaycan'da temsil eden şeyhlerden bazılarıdır. Bu çalışmamızda Azerbaycan'da doğan, yaşayan veya bu bölgede medfun bulunan Halvetî şeyhlerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu hususta büyük ölçüde Halvetî tabakât yazarlarından Mahmud Cemâleddin el-Hulvî'nin (ö. 1064/1654) kaleme aldığı *Lemazât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye* adlı eserinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Azerbaycan, Halvetîlik, el-Hulvî, Lemazât-ı Hulviyye*

Traces of the Khalwat Khalwatī Sect in Azerbaijan: Khalwatī Sheikhs

Abstract: One of the spiritual veins feeding Anatolian sufism is the sufi life that developed in Azerbaijan. Among the prominent elements of the sufi life in this region, it is possible to mention the Khalwat Khalwatī order. The emergence of Khalwatiya in Azerbaijan is attributed to Pīr Omar Khalwatī (d. 800/1397), whose tomb is located in this region. Through his disciples and caliphs, Pīr Omar Khalwatī ensured the establishment of the order in Azerbaijan and its spread to many regions such as Anatolia, the Balkans, Syria, Egypt, North Africa and South Asia. Sayyid Yahyā Shirvānī (d. 870/1466), the second pīr of the order, Shirvānī's sheikh Sadreddīn Hiyāwī, Ahî Mīrem Khalwatī, Ibrāhīm Shirvānī, İzzeddin (ʿİzz al-Dīn) Türkmānī are some of the sheikhs who represented Khalwatiya in Azerbaijan. In this study, it is aimed to introduce the Khalwatī sheikhs who were born, lived or were buried in Azerbaijan. In this regard, *Lemazāt-ı Hulwiyye ez Lemeāt-ı Ulwiyye* written by Mahmud Jamal al-Dīn al-Hulwī (d. 1064/1654), one of the writers of the Khalwatī tabaqāt, has been used to a great extent.

Key Words: *Ṣūfism (Taṣawwuf), Azerbaijan, Khalwatī Order, al-Hulwī, Lemazāt-ı Hulwiyye*

Giriş

Halvetîlik İslam dünyasında en yaygın tarikat kabul edilir (Ceyhan, 2015: 707). Tarikatın pîri Ömer Halvetî'nin bir ağaç kovuğunda uzlete çekilmesi, Halvetîlik ilkelerinden halvet ve uzletin bir tarikat rüknü olarak yerleşmesine ilham olmuştur. Bunun yanında tarikatta nefis terbiyesi etvar-ı seb'a üzerinden gerçekleşmiş; zikir pratiği Yahyâ-yı Şirvânî'nin içtihadıyla on iki isme çıkarılmışsa da tarikatın farklı kollarında değişik uygulamalar icra edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak cehrî zikir, semâ ve deveran Halvetîlikle özdeşleşmiş tasavvufî pratiklerdir. Halvetî ayinlerinde bendir ve kudüm gibi vurmalı enstrümanlar kullanılmıştır. Yahyâ-yı Şirvânî'nin düzenlediği *Vird-i Settâr* Halvetî müntesiplerinin başucu kitabı olmuştur. Halvetîliğe dair bu kısa girişten sonra Azerbaycan'da tasavvufî hayata da özet bir şekilde değinmek yerinde olacaktır.

İslam tarihinde Azerbaycan'ın İslam'la şereflenmesi Emevî Devleti'nin kurulmasından önceki döneme tesadüf eder. İran topraklarının Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte Azerbaycan coğrafyasının da kapıları İslam ordularına açılmıştır (Rıhtım, 2009: 35). Tasavvuf açısından yaklaştığımızda bu bölgeden pek çok sûfînin yetiştiğine tanıklık etmek mümkündür. Ebû Bekir Şâmî, Hüseyin b. Ebû Bekir ibn Yezdânyâr, Ebû Bekir Tahir Ebherî, Ebu'l-Hasan Urmevî, İbn Bâkûye ve Hüseyin Şirvânî bu bölgede yaşayan ilk sûfîler arasındadır. Tarikatlar dönemine gelindiğinde Azerbaycan'ın, Ebheriyye, Zâhidiyye, Halvetiyye ve Safeviyye tarikatları ile İşrâkîlik, Ahîlik ve Hurûfîlik cereyanlarına kaynaklık ettiği görülmektedir (Rıhtım, 2009: 36-39; Qurbanov, 2018: 215-247).

[*] Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi BAP birimi SBT 2024/15-YEDEP kapsamında desteklenmiştir.

[**] Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, ahmetvural@ohu.edu.tr

DOI :10.30546/100981.1.2024.0279

Bu tarikatlar arasında Halvetîlik konumuz açısından önem arz etmektedir. Azerbaycan toprakları Halvetîlik tarikatının menbaı olması hasebiyle tasavvuf tarihinde mümtaz bir yerdedir. Halvetîliğin pîri addedilen Ömer Halvetî ve pîr-i sânî Yahyâ-yı Şirvânî bu coğrafyada dünyaya gelmiştir. Tarikatın Anadolu ve Balkanlar'a yayılması ise Yahyâ-yı Şirvânî'nin yetiştirdiği ve farklı bölgelere gönderdiği halifeleri sayesinde vuku bulmuştur. Bu bakımdan Yahyâ-yı Şirvânî ve halifeleri, Azerbaycan'da neşet eden Halvetîlik kültürünün muhtelif bölgelere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Çalışmamızda Azerbaycan menşeli Halvetilik tarikatında merkezi bir yerde bulunan bu isimlerin yanı sıra Azerbaycan'da doğan, yaşayan veya bu bölgede medfun bulunan şeyhleri kronolojik bir sıralama takip ederek tanıtmaya çalışacağız.

1. Şeyh Ahî Yusuf el-Halvetî

Ahî Yusuf el-Halvetî Şirvan'ın Mişkât kasabasında dünyaya gelmiştir. Ahmed Yesevî'nin neslinden geldiği rivâyet edilen Ahî Yusuf tasavvufî terbiyesini Zâhidiyye tarikatının pîri İbrâhim Zâhid-i Geylânî'den (ö. 700/1301) almış ve onun seçkin halifelerinden biri olmuştur. Bu hususla ilgili olarak İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin en meşhur iki halifesinden birinin, Ömer el-Halvetî'nin şeyhi Ahî Muhammed el-Halvetî olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Ahî Yusuf aynı zamanda Halvetîliğin Anadolu topraklarındaki ilk temsilcilerinden biri olması yönüyle de dikkate değerdir. Rivâyete göre Ahî Yusuf şeyhinin gözetiminde tasavvufî terbiyesini tamamlamış, daha sonra şeyhi tarafından halife olarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Niğde'nin Tepeviran mevkiine gelen Ahî Yusuf burada bir cami, halvethane ve derviş hücrelerinden oluşan bir külliye inşa ederek irşada başlamıştır (Hulvi, 2013: 324-326; Göktaş, 2013: 2022). Halvetîliğin Anadolu'ya ilk olarak XV. asırda Amasya'da kurulan Gümüşlüoğlu Tekkesi şeyhi Amasyalı Pîr İlyas ile girdiği de ifade edilmektedir (Öngören, 2015: 74; Vural, 2023: 46).

Ahî Yusuf'un tasavvufa yönelmesiyle ilgili şöyle bir menkıbe aktarılmıştır. Gençlik sevdasına tutulan Ahî Yusuf sevdiği genç kızla buluşmak için sözleşir ve yer olarak şeyhinin ikâmet ettiği zaviyenin bir köşesinde karar kılarlar. Ahî Yusuf buraya gidip beklemeye başlar, ancak sevdiği kız bir türlü gelmez. Buna rağmen sabaha kadar ağlaya sızlaya beklemeye devam eder. Sabah olunca şeyh müridlerinden birine, zaviyenin köşesinde oturan bir genç olduğunu ve onu yanına çağırmasını söyler. Davet Ahî Yusuf'a iletilince kalkıp şeyhin huzuruna gider. Ahî Yusuf'un bu hâline iç âlemiyle vâkıf olan şeyh artık üzüntü çekmemesini, şeyhlerin, Hak Teâlâ'nın taliplerini böyle avladığını ifade eder. Ahî Yusuf bu durumdan çok etkilenerek şeyhe intisap eder ve neticede onun gözde müridlerinden biri hâline gelir. 708/1308 yılında vefat ettiği aktarılan Ahî Yusuf Niğde'de Tepeviran mevkiinde bulunan zaviyesinin haziresine defnedilmiştir (Hulvi, 2013: 324-326).

2. Şeyh Pîr Hikmet-i Şirvânî

Tam ismi Ebû Hikmet Muhammed Ali Muhyiddin-i Şirvânî'dir. Şirvan eyaletinin Şamahı/Şamaxı kasabasında dünyaya gelmiş, Gence ve Berdaa'da yetişmiştir. Bir ara Tebriz'e giderek ilim tahsilinde bulunmuş, daha sonra memleketine geri dönmüştür.

Şeyh Hikmet'in Şirvan'da ipek ticaretiyle meşgul olduğu nakledilmiştir. Ticaret için gittiği Lâhîcân'da mallarına el koyulunca bölgenin mânevî büyüklerinden Şeyh Zâhid adındaki şeyhe müracaat etmiştir. Şeyh Zâhid ona, böyle süflî bir amaç için yaratılmadığına işaret buyurarak ismindeki hikmetlere dikkat kesilmesi gerektiğini söyleyince hemen o anda şeyhe intisap etmiştir. Uzun süre hizmette bulunup seyr ü sülûkunu tamamlayarak Şeyh İbrâhîm Zâhid-i Geylânî'nin halifelerinden biri hâline gelmiştir (Hulvî, 2013: 327).

Rivâyete göre Şeyh Hikmet tekkede ikamet ettiği süre zarfında bağ ve bahçe işlerinde çalışmaya giden dervişleri görürse hemen namaz ve zikre başlardı. Bu zikir ve duaların himmetiyle bağ ve bahçeler ihya olur, zikir ve dua kesilince tekrar eski hâline dönerdi. Bu hâli tekkedeki dervişler ve şeyhin dikkatinden kaçmazdı. Şeyh Hikmet-i Şirvânî 736/1335

yılında vefat etmiştir. Kabri ise bugün Azerbaycan sınırlarında bulunan Gence şehrindedir (Hulvî, 2013: 328).

3. Ebû Abdullah Sirâceddîn Pîr Ömer el-Halvetî

Halvetî tarikatının pîri kabul edilen Ömer el-Halvetî Geylan bölgesindeki Lâhîcân'da dünyaya gelmiştir. Soyunun Şirvan bölgesinin önde gelen şeyh ailelerine dayandığı aktarılmıştır. Ömer Halvetî çocukluk ve gençlik yıllarını Lâhîcân'da geçirmiş ve ilk tasavvufî eğitimini babasından almıştır. Bundan sonra Hârizm'de oturan amcası Ahî Muhammed Ebü'l-Füyûzât Muhammed el-Hârizmî'ye intisap etmiş, tasavvufî terbiyesini onun irşadıyla tamamlamıştır. Ahî Muhammed el-Halvetî 780/1378'deki vefatından sonra yerine Ömer el-Halvetî'yi halife tayin etmiştir (Hulvî, 2013: 338; Ceyhan, 2015: 696).

Kendisine irşad vazifesi tevdi edildiğinde Ömer el-Halvetî önce bunu kabul etmeyerek dağlara çekilmiş, burada bir ağaç kovuğunda uzlet ve halvet hayatı yaşamaya başlamıştır. Hulvî'nin aktardığına göre Ömer el-Halvetî bu ağaç kovuğunda art arda kırk kez erbain çıkarmış ve neticede bu durum onun Halvetî namıyla anılmasının sebebi olmuştur (Hulvî, 2013: 339; Konur, 2016: 59). Kırk erbainin ardından kendisine Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kırk dal harfi işaretli bulunan bir tâc-ı şerîf ihsan olunmuştur. Rivâyete göre daha önce tasavvuf ehli tarafından kullanılan taçlardan farklı olarak dört terk ve kırk adet dal harfli Halvetî tâcı (Gündüzöz, 2017: 123-124) ilk defa Ömer Halvetî'den sonra yaygınlaşmıştır (Hulvî, 2013: 340).

Ömer el-Halvetî ağaç kovuğundaki inziva hayatına uzun bir süre devam etmiştir. Ahî Muhammed'in dervişleri kendisini dergâhta oturmaya ikna edemeyince şeyhlerinin ruhaniyetinden yardım istemişler ve bunun neticesinde şeyhin istimdadıyla Ömer el-Halvetî, Hoy şehrinde irşad faaliyetine başlamıştır. Menkıbeye göre şehirde gasp ve yağma yaptıktan sonra dağlara sığınan bozguncular askerî güçler tarafından aranırken bu sırada ağaç kovuğunda uzlette bulunan Ömer el-Halvetî'yi de yakalamış; tam idam esnasında Ahî Muhammed'in himmetiyle bu zâtın şeyh Ömer Halvetî olduğu anlaşılmış ve idamdan vazgeçilmiştir. Ömer el-Halvetî bu olay üzerine dergâha giderek irşad vazifesine başlamıştır. Yine rivâyete göre uzletgâh edindiği ağaç, kendisi buradan ayrılırken hüzünlü sesler çıkarmaya ve ağlamaya başlamıştır.

Ömer el-Halvetî'nin 800/1397'de Tebriz'de vefat ettiği ve kabrinin Mîr Ali Zâviyesi hazîresinde bulunduğu kaydedilmiştir (Hulvî, 2013: 344). Ancak güncel çalışmalarda kendisinin Azerbaycan Şamahı/Şamaxı şehri Avahil köyünde medfûn olduğu ortaya konmuştur. Avahil köyünde Ömer Sultan Ziyaretgâhı olarak bilinen ve beş-altı asırlık geçmişe sahip bir çınar ağacının dibinde bulunan kabrin, menkıbelerde tasvir edilen resimle örtüştüğü gözlemlenmiştir. Yine bu bölgede bulunan kovuğu boş bir ağacın, Ömer el-Halvetî'nin uzlete çekildiği ağaç olduğu düşünülmektedir (Rıhtım vd., 2014: 24; Ceyhan, 2015: 697; Halilli, 2019: 43).

Ömer el-Halvetî'nin amcası Ahî Muhammed'in, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi olması sebebiyle Ömer el-Halvetî'nin silsilesi İbrâhim Zâhid-i Geylânî'ye bağlanmaktadır. Bu yönden Halvetîlik, Zâhidiyye'nin bir kolu olarak algılanmıştır (Ceyhan, 2015: 697-698). Daha yukarıda Halvetîlik silsilesi Ebu'n-Necib es-Sühreverdî'ye ulaşmaktadır. Bazı kaynaklarda Halvetîlik Ömer el-Halvetî'ye değil mürşidi Ahî Muhammed'e atfedilse de (Sarıkaya, 2017) tarikat pirinin Ömer el-Halvetî olduğu yaygın bir kabul hâline gelmiştir. Söz konusu silsile Ömer el-Halvetî'nin halifeleri Ahî Mîrem, Şeyh İzzeddîn-i Türkmânî ve Sadreddîn-i Hıyâvî gibi isimlerle devam etmiştir (Aşkar, 1999: 555-559).

Ömer el-Halvetî'nin hayatı hakkındaki kısıtlı bilgiler eserleri ve tasavvufî kimliğiyle ilgili de söz konusudur. Bu bağlamda Ömer el-Halvetî'ye nispet edilen ve günümüze ulaşmış olan bir eser mevcut değildir. Tasavvufî görüşlerini daha ziyade şifahi yolla doğrudan halifeleri vasıtasıyla neşrettiği anlaşılmaktadır. Menâkıb ve tabakât kitapları vasıtasıyla

günümüze kendisine ait yalnızca bazı sözleri ulaşmıştır. Hulvî'nin rivâyetine göre Ömer el-Halvetî bir dervişin dört tür ölümden geçmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kırmızı ölüm sâlikin daima nefsine muhalefet etmesidir. Siyah ölüm her türlü ezâ ve cefaya tahammül etmektir. Yeşil ölüm yamalı hırka giymektir. Beyaz ölüm ise açlık ve riyâzet suretiyle nefis terbiyesine devam etmektir (Hulvî, 2013: 341). Sâliklerin tatbik etmesi gereken bu dört ölüm hakkındaki rivâyet aynı zamanda ilk sûfîlerden Hâtim el-Esam'a da atfedilmektedir.

Ömer el-Halvetî'nin tasavvuf anlayışında uzlet ve halvetin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından verildiğine inanılan taç daha sonraları tasavvuf kültürüne mâl olmuştur. Dolayısıyla Ömer el-Halvetî'nin ismi tarikat sembolizminde de önemli bir yeri haizdir. Ayrıca esmâ-i seb'a (Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr) ile zikretme pratiği de yine Ömer el-Halvetî'ye nispet edilmiştir (Ceyhan, 2015: 698-699; Tayşi, 2007: 65).

4. Şeyh Ahî Mîrem el-Halvetî

Ömer el-Halvetî'nin müridlerinden olan Ahî Mîrem, Heri kasabasının Kelibât köyünde dünyaya gelmiştir. Heri ve Şirvan'da yaşamış, Timur istilası sonrasında Heri'den Rum diyarına göç etmiş ve burada da Kırşehir ilinde ikamet etmeye başlamıştır. Ahî Evran'ın neslinden geldiği ve Ahî lakabının da bundan dolayı kendisine verildiği rivayet edilmiştir. Ahî Mîrem rüyasında Hz. Peygamber'i gördükten sonra bu rüyada verilen müjdenin heyecanıyla Ömer Halvetî'ye gitmiş ve ona intisap etmiştir. Riyâzet ve mücahedeyle geçen seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra onun halifelerinden biri olmuştur (Hulvî, 2013: 350).

Hayatı hakkında kısıtlı bilgiler nakledilen Ahî Mîrem'in bazı sözleri günümüze ulaşmıştır. Bu sözlerin bazılarında Ahî Mîrem, evliyânın nebîlerin mirasçısı olduğu şeklindeki düşünceyi tekrarlar. Nebîlerin Allah Teâlâ'dan aldıkları ilahi sırların evliyânın kalbine aksettiğini ve onlara her ne verildiyse evliyânın da bundan nasipdar olduğunu ifade eder. Ahî Mîrem'e göre marifetullaha ve kemâle ulaşmanın yolu kişinin ilmiyle amel etmesinde gizlidir. Bir kimse tarikat yoluna girmeyi dilerse bir mürşid-i kâmile intisap edip ona sadakatle bağlanmalıdır. Onun hizmetinde bulunduğu sürece kendisine ilahi hikmetler verilir. Buna ilave olarak Ahî Mîrem sâlikler kemâle ulaşıp şeyhlerinden icazet almadıkları sürece şeyhleriyle bir arada ikamet etmelerinin sakıncalı olduğundan, zira şeyhin, sâlikin kalbine ilka edilen nurları ve sahip olduğu hâlleri kıskanabileceğinden bahsetmiştir (Hulvî, 2013:351-352).

Rivâyete göre Anadolu'ya göç ettikten sonra Kırşehir'e yerleşen Ahî Mîrem 812/1409 yılında Kırşehir Tepeviran köyünde vefat etmiştir. Kabrinin burada olduğunu savunanların yanında başka bir rivayete göre Ahî Mîrem, Şirvan'ın Heri kasabası Güzergâh köprüsü civarındaki Halvetî kabristanında medfundur. Hulvî bu dönemde Anadolu'da Karamanoğlu Mehmed Bey ile Sultan Murad b. Mehmed, Mısır'da Memlük sultanı Ferec b. Berkuk, İran'da ise Timur hanedanının hüküm sürdüğünü zikretmiştir. Ebû Tâlib, Pir Tevekkül, Amr-i Rabbânî ve İzzeddin Efendi, Ahî Mîrem'in en meşhur dört halifesidir (Hulvî, 2013: 353).

5. Şeyh Seyfeddîn el-Halvetî

Ömer el-Halvetî'nin halifelerinden olan Şeyh Seyfeddîn el-Halvetî Heri kasabasında dünyaya gelmiş ve bir müddet burada yaşamıştır. Önce Şeyh Muhammed el-Hârizmî'ye intisap etmiştir, ancak seyr ü sülûkünü henüz tamamlayamadan şeyhi vefat edince bu kez Ömer el-Halvetî'nin müridi olmuş ve onun gözetiminde seyr ü sülûkünü bitirmiştir. Bağdat ve Tebriz'e seyahat ederek bu bölgelerde ilim tahsilinde bulunmuştur. Şeyh Seyfeddîn'in çok tesirli bir vâiz olduğu, vaaz ve nasihatlerinin halk üzerinde büyük bir tesir bıraktığı kaydedilmiştir. Rivâyete göre onun sohbet meclisine bir kez katılan insanlar derhal günahlarından tevbe ederek mânevî yola adım atmak isterlerdi. Hulvî, Şeyh Seyfeddîn'in, sarhoş bir gencin kalbine nasıl nüfuz ettiğini, ümmî olmasına rağmen bu gencin daha sonra kürsüye çıkıp nasıl cemaatin hayran kalacağı bir vaaz verdiğini aktararak şeyhin

sohbetlerindeki feyze dair meşhur bir örneğe eserinde yer vermiştir. Şeyh Seyfeddîn el-Halvetî 813/1410 yılında vefat etmiştir. Kabri Heri kasabasında, Güzergâh Köprüsü civarındaki Halvetîler kabristanındadır (Hulvî, 2013: 344-345).

6. Şeyh Zahîrüddîn el-Halvetî

Aslen Maveraünnehirli olan Şeyh Zahîrüddîn ismi Ali, künyesi Ebu'l-Ferec'tir. Harizm ve Merâga bölgelerinde yaşamıştır. Rivayete göre Şeyh Zahîrüddîn önce Şeyh Seyfeddîn el-Halvetî'ye intisap etmiş, on beş yıl onun yanında hizmet ettikten sonra daha sonra şeyhinin izniyle Pîr Ömer el-Halvetî'ye intisap ederek onun elinden hilafet hırkası giymiştir. Hakkında aktarılan menkıbelere göre Kıraat ilminde oldukça mahir olan Şeyh Zahîrüddîn rüyasında doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Kıraat ilmini öğrenmiştir. Bunun yanı sıra zamanının büyük kısmını halvette geçirdiği, bu süre zarfında çok az yemek yediği rivayet edilmiştir. Şeyh Zahîrüddîn'in kabri Heri kasabası girişindeki Halvetîler kabristanındadır (Hulvî, 2013: 347-348).

7. Şeyh İzzeddîn-i Türkmânî

Tam adı Ebu'l-Muhsin Mahmud b. Mevdûd b. Ahmed'dir. Mısır hâkimi Aybek Türkmânî'nin neslinden gelen Şeyh İzzeddîn Şamahı/Şamaxı kasabasında Mîr Ali Kalesi civarında bir evde dünyaya gelmiştir. Halvetî tarikatına intisap etmesi gördüğü bir rüya vesilesiyle gerçekleşmiştir. Rüyasında Şeyh Ömer el-Halvetî'nin halifelerinden Ahî Mîrem el-Halvetî'yi görmüş, bundan sonra şeyhi ziyaret maksadıyla Herat'a gitmiştir. Herat'ta şeyhinin hizmetinde uzun yıllar bulunduktan sonra seyr ü sülûkunu tamamlamış ve hilafetle vazifelendirilmiştir. Şeyhi kendisini Tebriz nahiyelerinden Merâgâ'ya göndererek burada halkı irşad etmesini istemiştir. Merâgâ'ya giden Şeyh İzzeddîn burada zâviye ve mescid inşa ederek vazifesine başlamıştır (Hulvî, 2013: 359-360).

Rivâyete göre dostlarından hediye gelen narı yerken narın tanelerinden biri yere düşünce Şeyh İzzeddîn o tanenin üzerine toprak atarak oraya gömmüş, vefat ettiğinde buraya defnedilmeyi dervişana buyurmuştur. Vefatından sonra kendisinin işaret ettiği yere defnedilmiştir. Kabrinin üzerinde biten nar ağacı pek çok hastalığa şifa ve bereket vesilesi olarak halk arasında şöhret bulmuştur (Hulvî, 2013: 363).

Şeyh İzzeddin tarikata girmek isteyen müridlerin şeyhlerine kalplerini tamamen bağlamaları, şeyhlerinden ve dervişlerden başkasıyla görüşmemeleri gerektiğini söylemiştir. Ayrıca sâlik kendisine emanet edilen bir sırrı şeyhinden başkasıyla paylaşmamakla yükümlüdür. Hakkında pek çok kerâmet nakledilen Şeyh İzzeddîn'in hayatı ve sözlerinden kesitler ise sınırlı düzeydedir.

Şeyh İzzeddîn 828/1425 yılında vefat etmiş, Merâgâ kasabasında bulunan zaviyesinin bahçesine defnedilmiştir. Şeyh Ömer Şirvânî, Şeyh İbrahim Kubâdî, Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (Budak, 2014: 60) ve Şeyh Sadreddin-i Hiyâvî kendisinin halifeleridir. Şeyh Sadreddin-i Hiyâvî aynı zamanda Şeyh İzzeddîn'in vekili ve zâviyesinin postnişini olmuştur (Hulvî, 2013: 364).

8. Şeyh Kutbüddîn-i Tebrîzî

Şeyh Kutbüddîn Azerbaycan'ın Alaşar kasabasındandır. Tebriz, Merâga ve Şirvan'da yaşamış, bir ara hacca niyetlenerek yola çıkmış ve Mısır'a gitmiştir. Burada bir müddet irşadla meşgul olmuş ancak o dönemde birçok İslam beldesini tehdit eden Timur istilası sebebiyle Anadolu'ya göç etmiştir. İznik'e yerleşen ve dergâhını buraya kuran Şeyh Kutbüddîn yine İznik'te vefat etmiştir. *Lemezât*'ında kendisini Halvetî meşâyıhı arasında zikreden Hulvî, Şeyh Kutbüddîn'in Halvetî olmadığına dair bazı iddialar bulunduğunu, ancak Halvetî silsilenamelerinin bu hususta ittifak ettiğini öne sürmektedir (Hulvî, 2013: 334-335).

9. Şeyh Osman-ı Şirvânî

Aslen Azerbaycan bölgesinde yer alan Şirvan'da dünyaya gelen Şeyh Osman-ı Şirvânî Tebriz'de yaşamıştır. Osmanlı'nın ilk döneminde yaşayan ve Halvetî şeyhlerinden Çelebi Halife ismiyle bilinen Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) dedesi Cemâledin-i Aksarâyî (ö. 791/1388) ile uzun süre sohbette bulunmuştur. Tasavvufa bilfiil intisap etmek istediğinde onun tavsiyesiyle istihareye yatmış, rüyada kendisine Herat'ta bulunan Şeryh Muhammed el-Hârizmşâhî işaret edilmiştir. Herat'a yola çıkarak şeyhin huzuruna gitmiş ve müridliğe kabul edilmiştir. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra kendisine hilafet verilmiş, bundan sonra irşad vazifesiyle bugün Tacikistan sınırında bulunan Hocend şehrine gönderilmiştir.

Çok sayıda hac yapan Şeyh Osman 830/1426 yılında vefat etmiştir. Kabri Karafe'dedir (Hulvî, 2013: 335-336).

10. Şeyh Ömer-i Şirvânî

Ebû Ali Sirâceddin Şeyh Ömer-i Şirvânî Şirvânşâhlar ailesindendir. Şirvan'ın nahiyelerinden Şamahı'da dünyaya gelmiştir. Şeyh Ömer-i Şirvânî'nin Hz. Hüseyin'in (r.a.) neslinden gelen seyyidlerden olduğuna dair kuvvetli bir kanaat bulunmaktadır. Tebriz'de yaşayan şeyh Şâfîlere ait Emîr Sunkûr medresesinde şeyhu'l-müderrisîn olarak hizmet etmiştir. Medrese Sultaniye şehrinde bulunduğu için kimi zaman Tebriz'den Sultaniye'ye seyahat etmiştir. Fakih, âbid, ilmiyle âmil ve zâhid bir kimse olduğu kaydedilmiştir (Hulvî, 2013: 365).

Önceleri zâhiri ilimle meşgul iken sûfîlerin deverânıyla ilgili bir mesele hakkında öğrencileriyle birlikte Merâgâ'ya gitmiştir. Burada dervişlerine deverân yaptıran Şeyh İzzeddîn-i Türkmânî'yi bularak kendisiyle bu konu hakkında tartışma niyetini izhar etmiştir. Ancak şeyhin dervişlerine bu hususu arz ederken gönlündekinin aksine, erbain çıkarmaya niyetli olduğunu ve şeyhten bunu istirham ettiğini dile getirmiştir. Şeyhin himmetiyle gönlündeki niyet de sûfîlere olan düşmanlık da zâil olmuş, Şeyh Ömer şeyhe intisap ederek uzun sürede burada onun yanında erbain çıkarmıştır. Seyr ü sülûkunu tamamlayınca Tebriz'e irşadla görevlendirilmiştir (Hulvî, 2013: 365-366).

831/1427 yılında ahirete irtihal eden Şeyh Ömer-i Şirvânî Tebriz'de Suhrab dağı eteklerinde medfundur.

11. Şeyh Pîr İlyas Amâsî

Şeyh İlyas, Sadreddîn-i Hıyâvî'nin Anadolu'yu irşad ve ihya vazifesiyle görevlendirdiği halifelerinden biridir. Rivayete göre Amasya'da doğmuş, Timur istilası sırasında Timur Lenk tarafından zorla alıkonarak Acem diyarına gönderilmiş ve Şirvan bölgesine kadı tayin edilmiştir. Timur Lenk Hindistan seferindeyken Pîr İlyas buradan ayrılmış ve ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. Şeyh Sadreddin'le tanıştıktan sonra ona intisap etmiştir (Hulvî, 2013: 378; Câmi, 2011: 666). Uzun yıllar riyâzet ve mücâhede ile seyr ü sulûk etmeye çalışsa da şeyhinin ümmî oluşu nedeniyle kalbi mutmain olamamıştır. Bir süre sonra memleketi Amasya'ya dönüp burada tasavvufî tecrübesine devam etmek istemiştir. Bu süre zarfında Anadolu diyarında ismi dilden dile zikredilen Zeynüddin Hâfî'ye biat etmek amacıyla yolculuğa çıkmışsa da muvaffak olamamış, gördüğü bir rüya üzerine tekrar şeyhine dönerek onun yanında esma sülûkunu tamamlamıştır.

Şeyh Sadreddin kendisine hilafet verdikten sonra onu Amasya'ya vazifelendirmiştir (Câmî, 2011: 667). Şeyh İlyas'ın burada kurduğu Gümüşlüoğlu Tekkesi diye meşhur olan zâviye Amasya'daki ilk Halvetî tekkesi olarak bilinmektedir (Durma, 2008: 4; İpek, 2016: 33-34).

Pîr İlyas Amâsî'den aktarılan bazı sözler günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birinde şeyh Allah dostlarının üç alametini şöyle sıralamıştır: Bir söz söylediğinde muhakkak nasihat niteliği taşıması, dünya işleri ve dünya nimetlerine meyletmemesi, yanında Kur'ân-ı Kerîm okunduğunda dinleyenlerin kalbinde rikkat duygusunu uyandırmasıdır. Hulvî tüm bu özelliklerin kendisinde mevcut olduğunu zikretmiştir (Hulvî, 2013: 379).

Pîr İlyas 837/1434 senesinde Amasya'da vefat etmiştir.

12. Şeyh Ömer Rabbânî

Şeyh Ömer Rabbânî, Ahî Mîrem'in dervişlerindendir. Aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiş ve bu ilimlerde yüksek payelere ulaşmış, daha sonra tasavvufî ilim konusundaki eksikliğinin farkına vararak bu noksanı telafi etmeye çabalamıştır. Ahî Mîrem'in şöhretini duyup onu görmek için Herat'a gitmiştir. Burada Ahî Mîrem onun hâline muttali olmuş, arzusunun kendisinin yanında olduğunu bildirerek onu müridliğe kabul etmiştir. Şeyhinin gözetiminde tasavvufî terbiyesini tamamlayan Şeyh Ömer, şeyhi daha sonra Anadolu'ya gittiğinde onun vekili sıfatıyla Heri'de kalmaya devam etmiştir. Hayatının son döneminde ise Şirvan'a gitmiş, 848/1444 yılında burada vefat etmiştir (Hulvî, 2013: 356-358).

13. Şeyh Pirzâde

Ebu'l-Uşşâk Takıyyüddin Muhammed daha çok Şeyh Pirzâde ismiyle meşhur olmuştur. Şeyh İzzeddin Halvetî'nin evlâdı ve Şeyh Sadreddin-i Hıyâvî'nin damadıdır. Tebriz'de dünyaya gelmiş, daha sonra Şirvan'a intikal etmiştir.

Şeyh Pirzâde'nin Ebu'l-Uşşâk lakabıyla tanınmasına yönelik aktarılan menkıbe şöyledir: Şeyh gençlik yıllarında mecâzî aşka düşmüş, bu aşk kendisini o derece esir etmiştir ki içki meclislerine ve harâbât ehli arasına karışmıştır. Bu hâl bir süre devam etmiş, neticede bu imtihandan kurtularak sûfîlik yoluna meyletmiştir. Ancak bir süre sonra tekrar aynı durumla imtihan olmuş; yine eski perişanlık günlerine geri dönmüştür. Babası şeyh İzzettin Halvetî dervişlerinden birini oğluna nasihat etmesi için göndermiş; bu derviş Şeyh Pirzâde'ye babasının nasihatlerini iletmiştir. Şeyh Pirzâde kendisini bu duruma düşüren maşukunu dervişe gösterince derviş de onun güzelliğinden etkilenerek kıza âşık olmuş, kendini kaybetmiş ve Şeyh Pirzâde ile birlikte içki meclislerine katılmıştır.

Şeyh İzzettin oğlunun ve dervişin bu hâlden kurtulması için bu kez emirin kardeşi Muhammed Bey'den yardım istemiştir. Hep birlikte meyhaneye gidince Şeyh Pirzâde babasına sitem ederek kendisini ayıplamaması gerektiğini, zira şehrin âmiri durumundaki emirin de içki meclisleri kurup cariyelerle gönül eğlendirdiğini ifade etmiştir. Bu sözleri işiten emirin kardeşi etkilenerek tevbe etmiş, o sırada meyhanede bulunan bütün sarhoşlar da tevbe getirip ilahi aşkın cazibesine kapılmıştır. Bu olaydan sonra rivâyete göre söz konusu meyhane mescide dönüştürülmüş ve "aşıklar mescidi" adıyla meşhur olmuştur (Hulvî, 2013: 374-375).

Şeyh İzzeddin oğlunu Sadreddin-i Hıyâvî'nin terbiyesine teslim etmiştir. Şeyh Pirzâde şeyhine hizmet, riyâzet ve mücâhedeyle geçen yıllar sonucunda hilafet makamına erişmiş, aynı zamanda kızıyla evlenerek şeyhinin damadı olmuştur. Onun vefatından sonra da kendisine vekil olarak tekkenin postnişinliğini üstlenmiş, Merâgâ halkını irşad etmiştir.

Şeyh Pirzâde 855/1451 senesinde vefat etmiştir. Kabri babasının kabrinin yanında, Merâgâ yakınındaki kabristanda bulunmaktadır (Hulvî, 2013: 376).

14. Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî

Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî Şirvan yakınlarında Hıyav kasabası Müşekkâ köyünde dünyaya gelmiştir. Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî'nin ümmî olduğu, bununla birlikte tarikat ve hakikat ilimlerinde devrinin kutbu olduğunu beyan edilmiştir (Câmî, 2011: 665; Hulvî, 2013: 369). Hakkında pek çok kerâmet aktarılagelmiş, halk arasında oldukça büyük bir şöhrete sahip olmuştur.

Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî, Şeyh İzzeddîn-i Türkmânî'nin halifesidir (Câmî, 2011: 665; Hulvî, 2013: 370). Türkmânî bir gün Hıyav'daki dervişleri ziyarete gelmiş, Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî de onun bulunduğu mecliste yer almıştır. Zikir meclisinden sonra dervişler semâ ederken şeyh bir köşede murakabe etmeye başlamıştır. Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî bu sırada şeyhinin vücûdunun büyümeye başlayarak önce bütün odayı, sonra bütün köyü ve civar

köyleri istila ettiğini müşahede ettiğini aktarmıştır. Bu hâl üzerine hemen şeyhten kendisini sülûke kabul etmesini niyaz etmiştir.

Rivâyete göre Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî şeyhinin gözünde oldukça mümtaz bir konuma sahip olmuştur. Öyle ki Şeyh İzzeddin, kendisinin bulunduğu diyara davet edilse "Orada Sadreddin vardır, bize ihtiyaç yoktur" diyerek karşılık vermiştir. Yine Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî'nin memleketinden kendisine biat etmek için gelenler olduğunda onları Sadreddin'e göndermiş ve ona intisap etmelerini söylemiştir.

Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî hakkında anlatılan kerâmetlerin çoğunun, önceleri kendisini inkâr ettiği hâlde şeyhin himmetiyle ona ve tasavvufa muhabbet beslemeye başlayan insanları konu edindiği görülür. Birçok menkıbede ümmî olduğu için kalpleri mutmain olmayan, şüphe ve vesveseye düşen dervişlerin hâllerine şeyhlerinin nasıl vakıf olduğu anlatılmıştır. Bu menkıbelerden biri de Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî ile Şeyh Yahyâ-yı Şirvânî arasında geçer. Buna göre bir gün havanın soğukluğundan dolayı yatsı namazını eda etmek için mescide gidemeyen Şeyh Yahyâ-yı Şirvânî, biraz ısınmak için evinin bir köşesine uzanmış ve burada uyuyakalmıştır. Uyandığı vakit namaz için kalmak istediğinde ayaklarında tutulmuş bir şekilde şiddetli bir ağrı hissetmiştir. Bu esnada evin bacasından Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî girerek elinden tutmuş ve kendisini kaldırarak ortadan kaybolmuştur. Ertesi sabah Yahyâ şeyhin huzuruna gidince şeyh ona büyük bir nezaket ve hilm ile namazın faziletlerinden bahsetmiş, namazın vaktini kaçırmaması gerektiğini tavsiye etmiştir (Câmî, 2011: 668; Hulvî, 2013: 372). Bu menkıbe şeyhlerin müridlerin ahvâline muttali olmaları ve onların üzerindeki tasarruflarına dair güzel bir örnektir.

Dervişliğin bir ateş gibi olduğunu ifade eden Şeyh Sadreddin Hıyâvî bu ateşin muhibbân ve sâlikân için nur hâline geleceğine işaret etmiştir. Bu ateşten yayılan nur sayesinde dervişlerin bâtın ve zâhiri aydınlanır, tarikat ve şeriatte seçkin bir konuma ulaşır, etrafındaki insanları iman ve irfan nuruyla aydınlatırlar (Hulvî, 2013: 373).

Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî 860/1455 yılında vefat etmiştir. Kabri Şirvân Künbedkubûr'da bulunmaktadır (Hulvî, 2013: 373; Câmî, 2011: 666). Meşhur halifelerinden biri olan Şeyh İlyas, Anadolu bölgesine gelerek Amasya'da faaliyetini sürdürmüştür (Abdîzâde, 2022, 148). Şeyh İlyas, Şeyh Pirzâde, Şeyh İbrâhim ve Şeyh Yahyâ-yı Şirvânî, Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî'nin dört halifesidir. Şeyh Yahyâ-yı Şirvânî aynı zamanda şeyhin vekili ve kendisinden sonra dergâhın postnişini olmuştur.

15. Şeyh Bâyezîd-i Pûrânî

Şeyh Abdullah Bâyezîd-i Pûrânî Azerbaycan bölgesinde yer alan Pûrân kasabasında dünyaya gelmiş, burada yaşamış ve ilmî faaliyetini sürdürmüştür. Molla Câmî kendisinin herhangi bir şeyhe intisap etmediğini ve üveysî meşrep bir zât olduğunu kaydetmiştir (Câmî, 2011: 662). Hulvî ise ilk önce Şeyh Zahîrüddin ismindeki bir mürşidin sohbetinde bulunduğunu, daha sonra bu şeyhin yönlendirmesiyle Şeyh Ömer Halvetî'ye giderek ona intisap ettiğini belirtmiştir. Buna göre Şeyh Bâyezîd, Ömer el-Halvetî'nin dört halifesinden birisidir (Hulvî, 2013: 346; Ceyhan, 2015: 698).

Hakkında aktarılan rivâyetlere göre Şeyh Bâyezîd misafir ağırlamaya çok ehemmiyet vermiş, her gün evi ve sofrası misafirlerle dolup taşmıştır. Hakkında bazı kerâmetler de aktarılmıştır. Yine rivâyete göre Şeyh Bâyezîd'in cezbe ehli olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu hâl bazen kendisine namazdaki tekbirden sonra vârid olmuş, arkasında saf tutan dervişler buna şahit olmuşlardır (Hulvî, 2013: 347; Câmî, 2011: 664).

862/1457 yılında vefat eden Şeyh Bâyezîd doğduğu ve yetiştiği yer olan Pûrân'da medfundur.

16. Şeyh İbrâhim-i Şirvânî

Hibetullah ismiyle meşhur olan Şeyh İbrâhim Şirvan asıllıdır. Sadreddîn-i Hıyâvî'nin dervişlerinden olan Şeyh İbrâhim'in şeyhine intisap etmesine dair şöyle bir menkıbe

aktarılmıştır: Ticaretle meşgul olan Şeyh İbrâhim bir gün dükkanındayken yoldan geçen Şeyh Sadreddin dinlenmek üzere dükkana girmiştir. O sırada oğlunun düştüğü haberi gelince Şeyh İbrâhim telaşla dükkânı kapatmak istese de Şeyh Sadreddin ona endişe etmemesini, oğlunun henüz eceli gelmediğini ve aslanın pençesinden kurtulduğunu bildirmiştir. Bu sözlere aldırış etmeden oğlunun yanına koşan Şeyh İbrâhim çocuğa bir aslanın saldırdığını ve yaşlı bir zâtın zuhur edip oğlunu kurtardığını işitince şeyhin yanına geri dönmüş; kendisine intisap etmek istediğini dile getirmiştir (Hulvî, 2013: 377).

Şeyh Sadreddin'in yanında seyr ü sülûkunu tamamlayan Şeyh İbrâhim henüz genç bir yaşta iken halkı irşad vazifesiyle Anadolu diyarına, Sivas'a vazifelendirilmiştir. O sırada bölgede hüküm süren Dulkadiroğlu Alâüddevle'nin şeyhe çok hürmet ve tazimde bulunduğu, onun için bir mescid ve zâviye inşa ettirdiği, aynı zamanda halkın da Şeyh İbrâhim'e büyük bir teveccüh gösterdiği nakledilmiştir.

Şeyh İbrâhim 867/1462 senesinde bir hac seferindeyken Tebük mevkiinde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir (Hulvî, 2013: 377-378).

17. Pîr Şükrullah Halîfe

Pîr Şükrullah Halîfe aslen Medineli ve ensâr neslindendir. Anadolu'da Sandıklı ovasında dünyaya gelmiştir. Döneminde yaşanan Dulkadiroğlu ve Karamanoğlu Beylikleri arasındaki çatışmalar sırasında Anadolu'dan Şirvan'a göç etmiştir. Burada Yahyâ-yı Şirvânî'ye intisap ederek müridleri arasına katılan Pîr Şükrullah, Yahyâ-yı Şirvânî'nin halifesi olmuştur. Şeyhi vefatı sırasında kendisinden sonra Pîr Şükrullah'ı vekil tayin ettiğini açıklasa da Yahyâ-yı Şirvânî'nin oğlu ve diğer halifesi postnişinlik iddiasıyla ortaya çıkınca bu hususta bir anlaşmazlık yaşanmış; tekkenin ileri gelenleri Pirzâde'yi postnişinliğe layık görünce Pîr Şükrullah uzlete çekilerek inziva hayatı yaşamaya başlamıştır.

Pir Şükrullah uzlet sırasında rüyasında Yahyâ-yı Şirvânî'yi görmüş, şeyhi ona hacca gitmesini söyleyerek kalbini teselli etmiştir. Bu ikaz üzerine hacca giden Pîr Şükrullah burada tekkeye geri dönmesi gerektiğine dair mânevî bir işaret almıştır. Şirvan'a döndüğünde tekkenin şeyhliğini üstlenen şeyhinin oğlunun ahirete irtihal ettiğini öğrenmiştir. Dervişler Pîr Şükrullah'ın bir an önce irşada başlayarak tekkenin başına geçmesini isteyince Pîr Şükrullah posta oturarak burada uzun yıllar irşad ve hizmetle meşgul olmuştur (Câmî, 2011: 670; Hulvî, 2013: 389).

868/1643 senesinde ahirete göç eden Pîr Şükrullah'ın türbesi, şeyhi Yahyâ-yı Şirvânî'nin türbesinin dışında bulunmaktadır.

18. Şeyh Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî

Halvetî tarikatında pîr-i sânî olarak bilinen Yahyâ-yı Şirvânî aynı zamanda Azerbaycan'ın önde gelen sûfîlerinden biridir. Yahyâ-yı Şirvânî'nin soyu Hz. Hüseyin'e (r.a.) dayanır. Şirvan bölgesinin Şamahı/Şamaxı rayonunda dünyaya gelmiştir. Aile üyelerinin nakîblik vazifesi icra ettiği, babası Bahâeddin'in Şirvan sultanı Halil Bey'in nakîbü'l-eşrâfı olduğu nakledilmiştir (Hulvî, 2013: 380).

Yahyâ-yı Şirvânî küçük yaşlardan itibaren sûfîlik yoluna meyletmiş, sûfîlerle alâka kurmayı arzu etmiştir. Gençliğinde gördüğü bir rüyada Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine yaşlı bir zâtı işaret edip onun, kendisinin mânevî babası olduğunu ilan etmiş; ertesi gün Sadreddîn-i Hıyâvî ile mülaki olan Şeyh Yahyâ-yı Şirvânî kendisine intisap etmiştir. Uzun yıllar şeyhinin hizmetinde bulunan Yahyâ-yı Şirvânî şeyhin gözde müridlerinden biri haline gelmiştir. Vefatından önce şeyhi, dervişleri yanına toplayıp kendisinden sonra Yahyâ-yı Şirvânî'ye biat etmelerini söylemişse de, vefatından sonra şeyhin damadı olan Şeyh Pîrzâde postnişinliğe talip olduğunu ifade etmiştir. Bu hususta Yahyâ-yı Şirvânî ile küçük bir anlaşmazlık yaşanmış, kıdemli derviş ve halifelerin büyük kısmı Şeyh Pîrzâde'ye biat edince tekkenin postnişini Şeyh Pîrzâde olmuştur. Yahyâ-yı Şirvânî dervişlerini de alarak önce Şamahı'ya, daha sonra da Bakü'ye gelerek buraya yerleşmiştir (Câmî, 2011: 669; Hulvî, 2013: 384).

Bakü'de irşad faaliyetine başlayan Yahyâ-yı Şirvânî kısa sürede halk tarafından büyük bir teveccühe mazhar olmuştur. Rivayete göre 10 bin civarında (Câmî, 2011: 669) yahut 19 binden fazla müridi ve 360 halifesi bulunmaktaydı (Hulvî, 2013: 384). Halifeleri vasıtasıyla Yahyâ-yı Şirvânî'nin şöhreti Azerbaycan'ı aşıp Anadolu ve Hicaz bölgesine kadar ulaşmıştır. Bu bölgelere gönderdiği halifeleri sayesinde Halvetiyye tarikatının şubeleri on yedi farklı kola ayrılmış, her bir kol için özel bir kisve ve tac-ı şerif ihdas edilmiştir. Azerbaycan başta olmak üzere İran ve Anadolu'da Halveti tarikatının yaygınlaşması büyük ölçüde Yahyâ-yı Şirvânî'nin görevlendirdiği halifeler vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Manafov, 2010: 211; Ceyhan, 2015: 699).

Yahyâ-yı Şirvânî halvet ve itikâfa çok ehemmiyet verdiği nakledilmiştir. Çöle çıkarak burada edindiği bir halvethanede erbain çıkarmayı adet edinmiştir. Rivayete göre çölde erbain çıkarma usûlü ilk olarak kendisiyle başlamıştır. Yahyâ-yı Şirvânî kendi tekkesinde genellikle erbain üzere bulunmuş, yirmi günde bir erbaini tekrarlamıştır. Bu süre zarfında daima oruçlu olan ve çok uzun aralıklarla iftar yapan Yahyâ-yı Şirvânî, vücudunun kuvvet bulması için yemesini tavsiye eden oğluna şöyle cevap vermiştir: "Bizim cesedimiz, ibadet ve taatini yeme içme suretiyle kuvvet bularak yapan cesetlerden değildir." (Câmî, 2011: 669; Hulvî, 2013: 386).

Yahyâ-yı Şirvânî tasavvuf yolunu tahakkuk edebilmek için üç şartın yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu üç şart açlık, tefekkür ve hayret halidir. Açlık, mücâhede ve riyâzet olmaksızın bir sâlik fakr hâline ulaşamaz. Sâlikin mertebelerinin yükselmesi, eşyanın hakikatine muttali olması ve Hakk'ın kalbine nüzûl etmesi ancak bu suretle gerçekleşir. Bundan sonra hayret hâline erişir ki elde ettiği mânevî dereceleri kimseye anlatmaya takat getiremez. Çünkü bunların tarife ve ibareye dökülebilen hakikatler olmadığını fark eder ve hayret haline duçar olur (Hulvî, 2013: 387).

Yahyâ-yı Şirvânî Halvetîlerdeki yedili esmâ zikrine beş isim daha ekleyerek on iki isimle zikir usûlü ile erbâin ve savm-i visâl gibi usuller geliştirmiştir. Müridlerine öğrettiği zikir ve dualar *Vird-i Settâr* adıyla nesilden nesile intikal etmiş; üzerine şerhler kaleme alınmıştır. Bu yönleriyle Yahyâ-yı Şirvânî Halvetiyye tarikatında Pîr Ömer Halvetî'den sonra pîr-i sâni kabul edilmiştir (Özköse, 2014: 13; Ceyhan, 2015: 699). *Vird-i Settâr* (Öztürk, 2014: 175-178), *Şifâü'l-esrar*, *Keşfü'l-kulûb*, *Âdâbü'l-vudû ve's-salât*, *Makâmât*, *Atvâru'l-kalb*, *Beyânü'l-ilm*, *Menâzilü'l-âşıkîn*, *Gazeliyât* gibi eserleri günümüze ulaşmıştır. Bunlardan büyük kısmı yazma nüshalar hâlinde çeşitli kütüphanelerde yer almaktadır (Memmedli, 2016: 87-166). *Şifâü'l-esrâr* isimli risâlesi Yahyâ-yı Şirvânî'nin tek Türkçe eseridir ve Azerbaycan bölgesinde kaleme alınan ilk tasavvufî eser olduğu bilinmektedir. (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2283) (Rıhtım, 2013: 265). Tasavvufî meselelerin Kur'an ve hadisten deliller ile tasavvuf büyüklerinden sözlerden iktibaslarla işlendiği eser Mehmet Rıhtım tarafından neşredilmiştir (Rıhtım, 2015).

Yahyâ-yı Şirvânî 870/1466 yılında irşad ve hizmette bulunduğu Bakü'de vefat etmiştir. Kabri Bakü'de hisar içindedir. En meşhur dört halifesi Pir Şükrullah, Alâeddin Rumi, Habib Karamânî ve Dede Ömer Rûşenî'dir (Musabeyli, 2013). Kendisinden sonra Şeyh Muhammed Erzincânî veya Dede Ömer'in postnişin olduğuna dair farklı rivayetler mevcuttur (Hulvî, 2013: 388).

19. Şâh Kubad-ı Şirvânî

Şâh Kubad-ı Şirvânî, Sincas bölgesine mensuptur. Ümmî bir zât olup ömrü boyunca Şirvan'da ikamet etmiştir. Ümmîliği sebebiyle kendisini inkâr edenler hakkında pek çok keramet aktarılmıştır. Hayatı hakkında kısıtlı bilgiler bulunan Şâh Kubâd 950/1543 yılında vefat etmiştir. Vefat ettiği sırasında yaşı 100'ü aşkın olduğu ve kabrinin Şirvan'da bulunduğu bilinmektedir (Hulvî, 2013: 492-495).

Sonuç

Tasavvufî kültürün filizlenip yayılmaya başladığı süreç pek çok bölge üzerinden takip edilebilir. Özellikle tarikatlar döneminde sûfî şeyhlerin halifelerini, halkın irşad ve terbiyesi için uzak bölgelere göndermesiyle tasavvufî hayat İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde yaygınlaşmıştır. Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika, Hindistan, Orta Asya ve Kafkaslar tasavvufun tarihi gelişimine tanıklık eden bölgeler olmuştur. Azerbaycan toprakları da pek çok sûfîyi yetiştirdiği gibi çeşitli tarikatların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zâhidiyye ve Ebheriyye gibi uzun süre devam etmeyen tarikatlara olduğu gibi Safeviyye ve Halvetiyye gibi oldukça yayılan ve tesiri nesiller boyu süren tarikatlara da ev sahipliği yapmıştır.

Tasavvuf tarihinde oldukça fazla kol ve şubeye ayrılması hasebiyle kendisine "tarikat kuluçkası" tabir olunan Halvetîlik Azerbaycan'da doğmuştur. Tarikatın pîri Ömer el-Halvetî ve pîr-i sânî Yahyâ-yı Şirvânî Azerbaycanlı sûfî şeyhleridir. Her ikisinin de kabri halihazırda Azerbaycan'da bulunmaktadır. Diğer yandan yine Azerbaycan'da dünyaya gelen ve burada yaşayan Ahî Mîrem, İzzeddin Türkmânî ve Sadreddîn Hiyâvî de tarikatın önde gelen isimleridir. Sadreddîn-i Hiyâvî'nin halifelerinden Pîr İlyas Amâsî, tarikatın Anadolu'da yayılmasını sağlayan öncü sûfîler arasındadır. Bunun yanı sıra tarikat şeyhleri arasında en çok halife yetiştirip vazifelendiren isim olan Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî aynı zamanda Halvetîliğin Anadolu'da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Pir Şükrullah, Alâeddin Rumi, Habib Karamânî ve Dede Ömer Rûşenî tarikatı Anadolu topraklarında temsil eden en meşhur halifeleridir.

Ayrıca çalışmamıza konu olan Halvetî şeyhlerinin İbrâhim Zâhid-i Geylânî'den Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaşan Halvetiyye silsilesindeki şeyhler olduğunu belirtmekte fayda vardır. İbrâhim Zâhid-i Geylânî sonrası Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaşan silsile şu isimlerden oluşmaktadır: İbrâhim Zâhid-i Geylânî (ö. 700/1301), Ahî Muhammed el-Halvetî (ö. 780/1378), Pîr Ömer el-Halvetî (ö. 800/1397), Şeyh Ahî Mîrem el-Halvetî 812/1409, Şeyh İzzeddîn-i Türkmânî (ö. 828/1425), Şeyh Sadreddîn-i Hıyâvî (ö. 860/1455) ve Şeyh Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (ö. 870/1466).

Azerbaycan'da Halvetî tarikatının izlerini sürmeyi amaçlayan bu çalışma esasen Cemâleddin el-Hulvî'nin (ö. 1064/1654) *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye* isimli eserinden istifadeyle oluşturulmuştur. *Lemezât*, Halvetî büyüklerinin hayat hikâyelerini konu edinen bir Halvetî tabakât kitabıdır. Eserde çoğu isim hakkında yalnızca menkıbevi bilgilere yer verilmiştir. Bu sebeple söz konusu şeyhlerin hayatları hakkında geniş malumat mevcut değildir. Bununla birlikte özellikle sûfîlere dair anlatılan kerâmetler ve menkıbelerden hareketle Azerbaycan'da köklü bir tasavvufî mirasın bulunduğu görülmektedir. 16. asrın sonları ile 17. asrın başlarına tanıklık eden Hulvî bu birikimi kayıt altına almış, Azerbaycan'daki tasavvuf kültürünün bir sonraki nesle intikalinde önemli bir vazife icra etmiştir.

KAYNAKÇA

Abdîzâde, Hüsameddin Yasar (2022). *Amasya Tarihi* (Ed. Songül Keçeci Kurt vd.). C.1, Amasya: Kültür Yayınları, 148.

Aşkar, Mustafa (1999). "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 39: 535-563.

Budak, Abdülhamit (2014). *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Anasya Şehri Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Câmî, Molla, (2011). *Nefahâtü'l-Üns* (Haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Ceyhan, Semih (2015). *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları.

Durma, Abdülhalim (2008). *Evliyalar Şehri Amasya*. Amasya: Yenigün Matbaacılık.

Göktaş, Vahid (2013). "Tasavvufta Fütüvvet ve Ahîlik". *Tasavvuf Tarihi*, ed. Ethem Cebecioğlu Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Gündüzöz, Güldane (2017). *Tasavvufta Tac Sembolizmi*. Büyüyenay Yayınları.

Halilli, Fariz (2019). "Azerbaycan'da Halveti Pirlerine Ait Kültürel Miras". *Bakü'den Balkanlara Halvetîlik III*, Aktif Düşünce Yayınları, 41-51.

İpek, İsmail (2016). XVI.-XVII. Yüzyılda Amasya'da Tasavvuf Hareketleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Konur, Himmet (2016). "Manevi Eğitim Metodu Olarak Halvet", *Bakü'den Balkanlara Halvetîlik Sempozyumu*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 56-65.

Manafov, Rafiz (2010). "Halvetilik Nazariyesi ve Seyid Yahya Şirvani". *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuasi*, 13: 205-215.

Memmedli, Nezaket (2016). *Azerbaycandan Dünyaya Doğan Güneş Seyyid Yahya Şirvani ve Xelvetilik*. Bakı: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği, Türk Dili Devletlerle Dostluk ve Medeni Alakalar Cemiyeti.

Musabeyli, Azade (2013). "Seyid Yahya Bakuvi'nin ve Halvetiliğ'in Azerbaycanla Türkiye'yi Kavuşturan Müridleri". *'Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz' Uluslararası Seyyid Yahya Şirvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bakü, 91-113.

Öngören, Reşat (2015). "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları.

Özköse, Kadir (2014). "Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin Benimsediği Seyr u Sülûk Esasları". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2): 11-38.

Öztürk, Mehmet Cemâl (2014). "Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin Vird-i Settâr'ı", *Tasavvuf*, 35: 173-178.

Qurbanov, Abbas (2018). *Keçmişden Günümüze Azerbaycanda Tesevvüf*. Bakı: İpekyolu Neşriyatı.

Rıhtım, Mehmet (2009). "IX.-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler". *Avrasya Etüdleri*, 35: 33-60.

Rıhtım, Mehmet (2013). "Yahyâ-yı Şirvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43: 263-366.

Rıhtım, Mehmet (2015). *Şifâü'l-Esrar Sufi Yolunun Sırları*. İstanbul: Sufi Kitap.

Rıhtım, Mehmet ve Tatçı, Mustafa (2014). *Halvetiyye Sufiliği*. Bakü: Qafqaz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Sarıkaya, Fatih (2017). "Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3): 2078-2095.

Tayşi, Mehmet Serhan (2007). "Ömer el-Halvetî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, Ankara, 65.

Vural, Ahmet (2023). *Niğde'de Dinî Hayat ve Tasavvufî Kültüre Dair İzler*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.